

Delfima prikazale najreprezentativnije svjetske kazališne predstave starogrčkih tekstova. Time je nešto od Sikelianisovih zamisli ipak realizirano.

Ako su evropska i svjetska stremljenja sa svim dosadašnjim raznovrsnim pristupima antičkom dramskom nasljeđu rezultirala činjenicom da danas i ne postoji jedan definirani izvedbeni model, Grčka još uvijek postojano i ustrajno njeguje svoj specifičan način predstava koji se, iako nedostatan komunicira sa sadašnjošću, ipak najviše približio originalnom inscenacijskom sustavu iz Grčke 5. stoljeća pr.n.e.

Vesna Cvjetković Kurelec

HORATI CARMEN 3,9 U HRVATSKIM PRIJEVODIMA

Za Horacija se općenito veli da je najviše preveden antički pjesnik.¹ Pogledajmo malo поближе tu tvrdnju, poglavito s obzirom na hrvatski književni jezik. Doista, imamo velik broj prevedenih Horacijevih pjesama, kako po časopisima, tako i po raznim antologijama,² ali su u cijelosti u novije vrijeme prevedene jedino satire i epistule.³ A što je s odama i epodama? Istina, imamo jedan stari prijevod Horacijevih pjesama iz godine 1849,⁴ ali on je za suvremenog čitatelja „jezično neaktualan“.

Zadržat ću se samo na jednoj Horacijevoj pjesmi, i to na 9. pjesmi iz 3. knjige njegovih *Pjesama (Carmina)*.

Najprije evo *carm. 3,9* u cijelosti:

*DONEC gratus eram tibi
nec quisquam potior bracchia candidae
cervici iuvenis dabat,
Persarum vigui rege beatior.*

*'donec non alia magis
arsisti neque erat Lydia post Chloen,
multi Lydia nominis
Romana vigui clarior Ilia.'* 5

*me nunc Thraessa Chloe regit,
dulces docta modos et citharae sciens,
pro qua non metuam mori,
si parcent animae fata superstiti.* 10

*'me torret face mutua
Thurini Calais filius Ornytí,
pro quo bis patiar mori,
si parcent puero fata superstiti.'* 15

¹ Usp. npr. *Povijest svjetske književnosti*, knj. 2, ur. V. Vratović, Zagreb (Mladost), 1977, str. 259.

² Iscrpu bibliografiju prijevoda antičkih djela objavio je Z. Šešelj u časopisu *Latina et Graeca*. Popis prijevoda iz Horacija na jednome mjestu nalazi se u knjizi: Budimir – Flašar, *Pregled rimske književnosti. De auctoribus Romanis*, Beograd (Naučna knjiga), ²1978, str. 373–375.

³ Kvint Horacije Flak: *Satire i epistule*, preveo Juraj Zgorelec, Zagreb (Matica hrvatska), 1958.

⁴ *Quinta Horacia Flaka Piesni liričke*, preveo Juraj Higja, Dubrovnik (Troškom P. Fr. Martekini izdavatelja), 1849.

*quid si prisca redit Venus
diductosque iugo cogit aeneo,
si flava excutitur Chloe
relectaeque patet ianua Lydiae?*

20

*quamquam sidere pulchrior
ille est, tu levior cortice et improbo
iracundior Hadria,
tecum vivere amem, tecum obeam libens.⁵*

Kako bismo mogli slijediti daljnje izlaganje, evo proznoga prijevoda te lirske pjesme:

Dok bijah tebi drag i dok ti nikoji mladić preči ne savijaše ruke oko bijela vrata, živio sam srećnije od perzijskoga kralja.

(5) „Dok nisi za drugom većma plamtio te Lidija nije bila zapostavljena Kloji, Lidija mnogo slavljena, živjela sam slavnije od rimske Ilije.“

Menom sad vlada Tračanka Kloja, (10) vješta slatkim pjesmama i umiješna u citari, za koju se ne ću bojati umrijeti, ako sudbina poštedi preživjelu dušicu.

„Mene raspaljuje uzajamnim žarom Kalais, sin Turinca Ornita, (15) za koga ću dva puta rado umrijeti, ako sudbina poštedi nadživjelog dječaka.“

Šta onda, ako se pređašnja ljubav vrati i rastavljene sjedini mjedenim jarmom, ako se plava Kloja zapusti (20) i odbačenoj Lidiji vrata otvori?

„Ma da je onaj ljepši od zvijezda, ti si lakši od pluta i napržitiji od silovite Adrije, s tobom bi voljela živjeti, s tobom bi rado umrla.“⁶

Taj je prijevod D. Kišpatića dosta dobar. Jedino se može s današnjeg stajališta pronaći u njemu nekoliko nesuvremenih riječi. Možda je, na primjer, i riječ *excutitur* iz st. 19. neprikladno prevedena sa *zapusti se*? Možda, kažem, jer upravo je tako navedeno i u Divkovićeve *Latinsko-hrvatskom rječniku*. Kod Divkovića, naime, s. v. *excutio* stoji: *excutare (Chloen) = zapustiti, odagnati*. Precizniji je Menge-Güthlingov *Grosswörterbuch Lateinisch*, koji s. v. *excutio* ima: *excutare (Chloen) = gewaltsam entfernen, vertreiben, versstosen, verbannen...* Čini mi se da bi u našem primjeru najviše odgovaralo da *excutare* prevedemo odbaciti, jer se pjesnik želi riješiti ljubavi prema Hloji kao kakva tereta ili jarma. No, Kišpatićev je prijevod rađen pred gotovo pola stoljeća i, osim zastarjelosti nekih izraza, ne može mu se osporiti vjernost originalu.

⁵ Latinski tekst donosim prema izdanju: Q. Horati Flacci *Opera. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit E. C. Wickham. Editio altera curante H. W. Garrod.*, Oxonii (Scriptorium Classicorum Bibliotheca Oxoniensis), 1975. Jedino sam oblik *dulcis* u st. 10. promijenio u *dulces* i, zbog lakšeg praćenja izlaganja, donosim raspored pjesme u šest strofa po 4 stiha, kako je u nekim drugim izdanjima.

⁶ Prijevod donosim prema knjizi: *Kvinta Horacija Flaka izabrane pjesme* po školskom izdanju od dra. Julija Golika preveo prof. Dragutin Kišpatić. Naklada prevodiočeva St. Kugli, Zagreb, Ilica 30, str. 18–19. Dodao sam u zagradi brojeve koji označuju stihove.

Ipak, pogledajmo jedan noviji prijevod u prozi. Ovaj prijevod zapravo i nije objavljen zasebno, nego ga je V. Vratović uključio u svoju interpretaciju Horacijeve *carm. 3,9*. Zato prijevod i nije, kako bih rekao, „pjesnički dotjeran“, nego nastoji biti „doslovan“ (stoga vjerno slijedi stihove originala).

(1) *Dok ti bijah drag, (2–3) i nijedan ti miliji mladić nije grlio bijeli vrat, (4) živio sam srećnije od perzijskog kralja. (5) „Dok nisi za drugom više (6) plamtio, i dok Lidija nije bila zapostavljena zbog Hloje, (7) živjela sam kao Lidija, mnogo spominjana, (8) slavnija od rimske Ilije.“ (9) Mnome sada vlada Tračanka Hloja, (10) vješta slatkim pjesmama i vična kitarari, (11) za koju neću oklijevati da umrem, (12) samo ako se sudbina smiluje dušici da ostane živa. (13) „Mene uzajamnim žarom raspaljuje (14) Kalais, sin Turijca Ornita, (15) za koga ću dvaput podnijeti smrt, (16) samo ako se sudbina smiluje dječaku da ostane živ.“ (17) A što, ako se vrati prijašnja ljubav (18) i rastavljene sjedini mjedenim jarmom? (19) Ako bude otjerana plava Hloja (20) i otvori se vrata odbačenoj Lidiji? (21) „Premda je onaj ljepši od zvijezde, (22) a ti si lakši od pluta i bješnji (23) od silovita Jadranskog mora, (24) s tobom bi voljela živjeti, s tobom bih rado umrla.“⁷*

Što se tiče prijevoda ove pjesme na hrvatski književni jezik u stihu, pronašao sam ih šest. To su ovi prijevodi: 1. Miho Bunić Babulinov preveo je (točnije: prepjevao) Horacijevu *carm. 3,9* pod nazivom: *Ljubovnik i vila*, 2. Ivan Bunić Vučić ima u svojim *Plandovanjima* (pjesma 45. u izdanju „Stari pisci hrvatski“) vrlo slobodan pre-pjev te Horacijeve pjesme, 3. Đuro Hidža izdao je prijevod Horacijevih *Pjesni liričkih* među kojima je i pjesma *Razgovor Horacija i Lidije*, 4. Luko Mihov Bunić također je preveo navedenu pjesmu pod naslovom: *Razgovor među dva svadena ljubovnika, Oracijom i Lidijom*, 5. u novije vrijeme imamo prijevod Nikole Miličevića i 6. prijevod Dubravka Škiljana.

Prije nego se osvrnem na nabrojene prijevode, evo nekoliko osnovnih podataka o Horacijevoj *carm. 3,9*:

Već kod naziva strofe u kojoj je pjesma spjevana stručnjaci se razilaze. Dok su je jedni filolozi nazivali trećom (ili četvrtom) asklepijadskom strofom,⁸ u novije vrijeme prevladava mišljenje da je to glikonejsko-asklepijadska strofa.⁹ Glikonejsko-asklepijadska strofa sastoji se od dva stiha: glikoneja i asklepijadeja. Glikonej ima

⁷ Prijevod donosim prema: Vladimir Vratović, *Horati carm. 3,9 (Prilozi za interpretaciju)*, *Filologija*, Zagreb, 1967, br. 5, str. 183–191. Prijevod pjesme je na str. 183–184.

⁸ Usp. npr.: Sabadoš – Zmajlović, *Anthologia Latina* (Poezija) za više razrede klasične gimnazije. II. Komentar, Zagreb (Školska knjiga), 1958, str. 204. (odnosno str. 190, gdje se daje shema „treće asklepijadске strofe“); ili: Martin Kuzmić, *Metra Horatii, Nastavni vjesnik*, knj. XXXIV, Zagreb, 1925–26, str. 93–102, 117–187 („metrum Asclepiadeum quartum“ je na str. 178–179).

⁹ Tako je naziva npr. Nikola Majnarić: *Grčka metrika*, Zagreb, 1948 (Djela JAZU, knj. 37), str. 111; a vidi i navedenu Vratovićevu interpretaciju.

ovu shemu: — U — UU — U —, a asklepijadej ovu: — U — UU — UU — U —. Kako je drugi slog i u glikoneju i u asklepijadeju kod Horacija uvijek dug, ta će strofa imati ovaj oblik:

— — — UU — U —
— — — UU — || — UU — U —.

(U asklepijadeju poslije šestoga sloga svagda dolazi cezura.)

Horacije po dvije takve glikonejsko-asklepijadske strofe združuje u jednu katrensku cjelinu. Kako je *carm. 3,9* ustvari dijalog između pjesnika i njegove nekadašnje drage Lidije, raspoređen je pjesnikov i Lidijin dio razgovora u naizmjenične (amebejske) nizove po četiri stiha. Stoga je pjesma i nazvana *carmen amoebaeum* (njem. *Wechselgesang*). V. Vratović¹⁰ osobito upozorava na tri stvari u pjesmi: ulogu opkoračenja, vrednote glagola u petoj strofi i konstrukciju ablativa *comparationis*. Pokušat ću stoga u vrednovanje hrvatskih prijevoda uključiti i te tri komponente, svakako ne zanemarujući ni ostale vrednote Horacijeva pjesničkog izraza.

Prvi je prijevod Miha Bunića Babulinova (1541–1617).¹¹ Prijevod je uvršten u *Pjesni ljuvene* pod brojem 14, i to pod naslovom *Ljubovnik i vila*.¹² Već je Ivan Kasumović¹³ konstatirao da je teško tu Bunićevu pjesmu nazvati prijevodom Horacijeve *carm. 3,9*. To je prije parafraza negoli prijevod. Bunić za svaka Horacijeva četiri stiha ima pet osmeraca, osim toga Bunić ispušta sva vlastita imena iz originala.

Evo Bunićeve parafraze:

Ljubovnik i vila

Lj. *Dokle dragi tvoj bjeh, vilo,
ni ki draži uživaše
tvoje drago lice bilo,
čestita me vas sviet zvaše,
i blažena vrh blaženih.*

5

V. *Dokle bjeh ti u milosti,
ni ka druga bila vila*

¹⁰ V. bilješku 7.

¹¹ Služim se izdanjem: *Pjesme Miha Bunića Babulinova, Maroja i Oracia Mažibradića, Marina Burešića*. Na sviet izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880 (Stari pisci hrvatski, knj. XI), str. 92–93.

¹² Takav je naslov u kazalu na kraju knjige, dok je na str. 92. naslov naveden u obliku: *Ljubovnik. Vila*.

¹³ I. Kasumović: *Utjecaj grčkih i rimskih pjesnika na dubrovačku liričku poesiju, Rad JAZU*, Zagreb, 1913–14, knj. 199 (str. 153–236), 201 (175–227), 203 (157–245) i 205 (1–117); o M. Buniću Babulinovu v. knj. 201 str. 218–220.

*uživaše tve lieposti;
s božicom se promienila
ne bih, ka Adona grli.*

10

Lj. *Druge vile slatki pogled
moje srce sada vlada,
smrt za ku bih svaku i zled
podnil, er je liepa mlada,
mene u prsieh sama nosi.*

15

V. *Lica bila, rusih kosi,
mladac l'jepši ner sunašce,
sad me misli sobom nosi,
komu u dar dah srdašce,
da ga on vlada, gizda moja.*

20

Lj. *Al' nu da se vrati vilo
naša prva ljubav, i ja
sej vil ogjem lice bilo,
da s' ti od sad ma gospoja,
ja tvoj verni rob i sluga.*

25

V. *Za sve er on suncu odsiva,
ti s' lis, vjetri kim svi kreću,
s tobom mrtva, s tobom živa,
kad bi mi imat' taku sreću,
hotjela bih pribivati.*

30

Usporedimo li tu parafrazu s originalom, odmah uočavamo razliku. Već u 1. stihu Bunić dodaje riječ *вило* (što proizlazi i iz njegova naslova pjesme!), mjesto *bijeloga vrata* kod Horacija, u Bunića imamo *lice bilo*, a mjesto *Persarum vigui rege beatior* (gdje se u originalu prvi put javlja spomenuta konstrukcija ablativa *comparationis*), u Bunića čitamo: *čestita me vas sviet zvaše, i blažena vrh blaženih*. Također Horacijev 8. stih (*Romana vigui clarior Ilia*) Bunić prevodi tako da čak i Ilijino ime mijenja spominjući mjesto nje Veneru, ali i njoj opisuje ime: *s božicom se promienila ne bih, ka Adona grli*. Kod Bunića se u tom primjeru gubi ona hiperbolična poredba iz Horacija, izražena *abl. comp.*: pjesnik svoju ljubavnu sreću uspoređuje s poslovičnim bogatstvom perzijskih vladara, a Lidija s ugledom i štovanjem majke Romula i Rema.

Mjesto *Tračanka Hloja* u 9. Horacijevu stihu Bunić ima: *druge vile slatki pogled*; o Hlojinu umijeću Bunić ne govori ništa, ali je njegova druga vila, za razliku od Horacijeve Hloje, *liepa mlada i njega u prsieh sama nosi*.

Idući Horacijev katren, u kome Lidija kaže kako nju sad raspaljuje uzajamnim žarom Kalaid, sin Turijca Ornita, za koga će ona dvaput umrijeti samo da on ostane živ, Bunić ovako prevodi:

*Lica bila, rusih kosi,
mladac l'jepši ner sunašce,
sad me misli sobom nosi,
komu u dar dah srdašce,
da ga on vlada, gizda moja.*

Horacijeve stihove 19. i 20. transponira Bunić:

*... i ja
sej vil ogjem lice bilo,
da s' ti od sad ma gospoja,
ja tvoj verni rob i sluga.*

Riječi *improbo iracundior Hadria* iz posljednjega Horacijeva katrena Bunić uopće ne prevodi, a mjesto poredbe *levior cortice* Bunić ima: *lis, vjetri kim svi kreću*.

Očito je da Bunić više parafrazira nego prevodi Horacija. Njemu kao da nije stalo da istakne komparaciju, a ni opkoračenja mu nisu uvijek funkcionalno ostvarena. Bunić kao da nije opazio (što je uočio i Kasumović¹⁴) ni emocionalnu opoziciju između pjesnikovih i Lidijinih stihova.¹⁵

U svoju zbirku *Plandovanja* uvrstio je Ivan Bunić Vučić (1591–1658) i prijevod Horacijeve *carm. 3,9*.¹⁶

22

[45]

*Pokli me ostavi, mlače nemili,
ter se darovo drugoj si vili,
vidjet te neće
mê oči veće.*

5 *Pokli ti sada, huda gospođe,
od mene ubjegnu a drugom pođe,
na te mržeću
kô na zlu sreću.*

10 *Ljepšemu od tebe ja sada hrlim,
dražega od tebe ja odsad grlim,*

¹⁴ I. Kasumović, nav. djelo, *Rad JAZU* 201, str. 220.

¹⁵ Sličnu ocjenu Bunićeva prepjeva, ali svega u tri rečenice, daje i Nikola Šop: *Knjiga o Horaciju*, Beograd, 1935, str. 40.

¹⁶ Navodim prema: *Djela Dživa Bunića Vučića*, priredo Milan Ratković, Zagreb (JAZU), 1971 (Stari pisci hrvatski, knj. 35). Pjesma je uvrštena pod brojem 45, na str. 118–119. Akademijske znakove *l* i *ñ* zamijenio sam s *lj* i *nj*.

*on ima oči
zvijezde s istoči.*

15 *Poljepšu vilu diku za moju
uzeo sam meni milu gospoju,
nje su medene
usti rumene.*

20 *On mene ljubi pravom ljubavi,
ja š njim sam vazda u sni i u javi,
on je čestiti
moj raj na sviti.*

*Dragahna moja mene miluje
svu ljepos dala meni svoju je,
ona slatko je
blaženstvo moje.*

25 *Ti si nevjeran, a on je vjeran,
ti vazda srdit, on blag i miran,
ti duh od tmina,
on dug s visina.*

30 *Nu ako ljubav opet nas smiri
ter nas potvrdi u boljoj viri,
i ti gospoja
vik budeš moja.*

35 *Zasve er dostojan nijesi milosti,
praštam ti, brače, i ti oprosti,
s tobom živjeću,
s tobom umrijeću.*

*Srećne ti svađe naše su bile
s celovim tako kad su svršile,
ti si mâ druga,
a ja tvoj sluga.*

Kod Ivana Bunića govore naizmjenice „mladac“ i „gospoja“, svaki po četiri stiha. Vidi se već na prvi pogled da za Horacijevih šest strofa Bunić ima deset strofa: pet (neparne) govori „gospoja“, a pet (parne) „mladac“. Dakle, gospođa govori prva! Bunić u sadržajnom pogledu dodaje, čega kod Horacija nema, da se mladac i gospođa međusobno mrze. Više sličnosti s Horacijem javlja se u drugome dijelu Bunićeve pjesme. Naravno, nema ni kod I. Bunića nikakvih imena, ni Horacijevih hiperboličnih poredaba (sretniji od perzijskoga kralja, ljepši od zvijezde, bješnji od Jadranskog mora), niti opkoračenja.

23

Tu je Bunićevu pjesmu dosta teško uspoređivati stih po stih s Horacijevim originalom jer je ona vrlo slobodan prepjev. Horacijevoj zadnjoj strofi (*quamquam sidere pulchrior...*) nešto više odgovaraju ovi Bunićevi stihovi:

*Zasve er dostojan nijesi milosti,
praštam ti, brače, i ti oprosti,
s tobom živjeću,
s tobom umrijeću.*

Ipak, ne znači da se Bunićeva pjesma sasvim udaljila od Horacija. Na primjer, i ovi stihovi jasno ukazuju na svoj original:

*Ti si nevjeran, a on je vjeran,
ti vazda srdit, on blag i miran,
ti duh od tmina,
on duh s visina.*

Ili, zar stihovi:

*Nu ako ljubav opet nas smiri
ter nas potvrdi u boljoj viri,
i ti gospoja
vik budeš moja,*

24

približno ne odgovaraju Horacijevim:

*quid si prisca redit Venus
diductosque iugo cogit aeneo,
si flava excutitur Chloe
relectaeque patet ianua Lydiae?*

Posljednja Bunićeva strofa (*Srećne ti svađe naše su bile...*) uopće nema potvrde u Horacija, nju je Bunić sam dodao.

Za razliku od Miha Bunića, Ivan se Bunić više udaljio od Horacija uzevši od njega samo ideju, ali se ipak na nekim mjestima dosta približio Horaciju.¹⁷ Iako je prijevod Miha Bunića vjerniji, složio bih se s ocjenom Franje Šveleca¹⁸ da je prijevod Ivana Bunića pjesnički uspjeliji od prijevoda njegova prezimenjaka Miha Bunića.

¹⁷ O toj pjesmi Ivana Bunića v. kod I. Kasumovića, nav. djelo, *Rad JAZU* 205, str. 3–6; te, ukratko, kod N. Šopa, nav. djelo, str. 43.

¹⁸ U knjizi: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 3: *Od renesanse do prosvjetiteljstva*, Zagreb (Liber), 1974, str. 218.

Svi se povjesničari književnosti i kritičari slažu u tome da je Đuro Hižda (1752–1833) prvi u nas preveo cjelokupne Horacijeve lirske pjesme.¹⁹

PIESAN IX.

*Razgovor Horacia i Lidie.
Donec gratus eram tibi etc.*

H.	<i>Bia ti dok mio, i dok ti mene van
Vrát sniežni garlio ni 'e mladić ijedan:
Već čestit tad bih ja
Persianskoga od kralja.</i>	
L.	<i>Doklegod druga te ne zanie s ljubavi
I većma Kloa te od Lidie ne stravi,
Pritiecah u imenu
Iliu slavjenu.</i>	5
H.	<i>Bugarska Kloe mnom sad vlada, ká medno
Romonit zna s lirom i pievat zajedno;
Ne marim skratit moj
Za duljit život njoj.</i>	10
L.	<i>Pàrži me ljuveni moj Bielko zadosti
Kí 'e cvietak cienjeni své rimske mladosti:
Spravna sam dvaš umriet
Da bude on živiet.</i>	15
H.	<i>Nu ako prednja mâ ljubav se povrati?
I tvàrdjim uzama bude nas vezati?
I Klou doljubim?
A Lidiu zaljubim?</i>	20
L.	<i>Neka je kô zora on krasan i ti pàržeć
Adrianskog već mora i vietra vàrljiv već,
S tobom ću živieti
I voljno umrieti.</i>	

25

Kako je Hižda već u naslovu knjige jasno naznačio da je to prijevod iz Horacija, on nastoji više od svojih prethodnika Miha Bunića i Ivana Bunića slijediti original. I doista, i Hižda ima šest katrena, ali on ne slijedi, što se od pjesnika staroga Dubrovnika i ne može očekivati, metar originala.

Prve dvije strofe slažu se manje-više s originalom, u trećoj pak strofi vidimo da su riječi *Thraessa Chloe* prevedene: *Bugarska Kloe*. Prevoditi *Tračanka* kao *Bugarka* i nije bez smisla, samo je pitanje koliko je opravdano identificirati Bugare s Tračanima.

¹⁹ Usp. bilješku 4. Prijevod *carm.* 3,9 nalazi se na str. 112. Jedino sam stihove označio sa strane brojevima.

U četvrtoj strofi nalazimo da je Kalaid postao Bielko. Uopće, ovdje nema ni uzajamnog žara, ni Kalaida, sina Turijca Ornita, nego je tu već spomenuti Bijelko, kći 'e cvietak cienjeni své rimske mladosti. Time se gubi ona Horacijeva poredba kojom Lidija nadbija pjesnika: kako je pjesnikova nova draga slobodnjakinja Hloja, podrijetlom iz zemlje Muza, koja lijepo pjeva i svira na kitari; Lidijin je dragi iz bogatoga grada Turija u donjoj Italiji, dakle iz bogate kuće.

Hidžina peta strofa, iako je misao originala prilično vjerna, nema Horacijevih slika ni epiteta: Hloja nije plava, Lidija nije prezrena (*reiecta*) niti joj se moraju otvoriti vrata. U posljednjoj, šestoj strofi mjesto Horacijeve zvijezde Hižda ima zoru, a mjesto poredbe lakši od pluta, Hidža kaže: *vetra varljiv već*.

Od sva tri do sada spomenuta prijevoda, Hidžin je najmanje parafraza (iako to jest!), ali je najbliži Horaciju.

Sljedeći je prijevod iz pera Luka Mihova Bunića (1708–1778).²⁰

*Razgovor među dva svađena ljubavnika,
Oracijom i Lidijom.
Iz Oracija Ode IX. Lib. III. Donec
gratus eram tibi.*

26

Ora.: *Dokle tebi drag sam bio,
ni te draži mlad grlio,
cienih moju čes srećniju
neg' da vladam svu Persiju.*

Lid.: *Dok me prvu nazivô je
moj drag, ni bi prva Hloe,
slavna imena bih Lidija,
svjetlja rimska neg' Ilija.* 5

Ora.: *Sad mnom Treška Hloe vlada,
kâ glas hitro žicam sklada;
za kû nejmam strah umriti,
ak' htje udes njom prostiti.* 10

Lid.: *Sin Ornita mene užiče,
i moj njega plam ražiče:
za nj ću voljna dvaš umriti,
a da bude on živiti.* 15

Ora.: *Nu da ljubav rastrkane,
zbiti u stari jaram stane?*

²⁰ Tekst donosim prema: Đuro Kőrbler, *Pjesme Luka Miha de Bona, vlastelina dubrovačkoga*, u: *Grada za povijest književnosti hrvatske*, Zagreb (JAZU), 1920, knj. 9, str. 168–169. U pjesmi sam Akademijine znakove | i ŋ zamijenio s lj i nj i stihove sam sa strane označio brojevima.

S tobom rad ću sveđ živiti!

Lid.: *Ja ću s tobom rada umriti!*²¹

20

Luko Bunić također ne prevodi u metru originala. Kao i kod njegovih prethodnika, i kod njega nalazimo srok. Dok prve četiri strofe odgovaraju svome originalu, petu i šestu Horacijevu strofu Luko je Bunić stegao u jednu. Prve su četiri strofe dosta slobodan prijevod Horacija. Kad kažem slobodan, mislim pri tome da je on neka mjesta ispustio, odnosno izmijenio. Na primjer, i kod Luka Bunića Hloja je muzikalna i svira, ali se ne kaže da svira na kitari; za Lidijina sadašnjeg dragoga ne znamo iz Bunića ni ime ni otkuda je, samo se veli: *sin Ornita*. U petoj Bunićevoj strofi vidimo da su prva dva stiha prema Horacijevim stihovima 17–18; stih: *S tobom rad ću sveđ živiti*, kod Bunića govori *Oracije*, iako tom stihu odgovara prva polovica 24. stiha: *tecum vivere amem*, što govori Lidija; dok stih: *Ja ću s tobom rada umriti*, odgovara u originalu drugoj polovici 24. stiha: *tecum obeam libens*.

Ni taj prijevod nema neku veću vrijednost s današnjeg stajališta, iako se dosta drži originala. Svi do sada spomenuti prevoditelji kao da nisu osjetili onu vrijednost Horacijevih pjesme 3,9 koja je u prvome redu u nadmetanju dvoje bivših ljubavnika. To je nadmetanje vidljivo već u tome što je ostvareno s pomoću tri puta po dvije katrenske strofe. Zatim je tu djevojčino nadbijanje pjesnika jačim izrazima, na primjer nasuprot mladićevu perzijskom kralju, Lidija stavlja Iliju, zaštitnicu rimskog naroda; nasuprot pjesnikovu izrazu *gratus*, Lidija stavlja *arsisti*; nasuprot pjesnikovu *regit*, djevojka kaže *torret* i dodaje; *face mutua...*

27

Preostala su još dva suvremena prijevoda Horacijevih pjesme 3,9: prvi je od pjesnika Nikole Milićevića (rođ. 1922), a drugi od lingvisti i klasičnog filologa Dubravka Škiljana.

Evo Milićevićeva prijevoda:²²

LIDIJA

Horacije

*Nekad, Lidijo, dok ti bijah mio,
dok nisi bila sklona da ti drugi
savija ruke oko bijelog vrata,
bijah srećniji od kralja Perzije.*

²¹ Napominjem usput da je taj prijevod tiskan i u *Obćem zagrebačkom Koledaru za prestupnu godinu 1852*, urednik A. T. Berlić, str. 31–32 (u *Koledaru* greškom paginirano 32. i 33). Isto u *Koledaru* u bilješci na str. 37. jasno piše da je pjesmu preveo Luka Miha Bona (a na str. 65–66. *Koledara* nalazi se napomena o prevoditelju), u knjizi: Budimir – Flašar: *Pregled rimske književnosti*, Beograd, ²1978, u popisu Horacijevih prijevoda na str. 374. stoji da je autor prijevoda u *Koledaru anoniman*.

²² *Antologija svjetske ljubavne poezije*, sastavio Nikola Milićević, Zagreb (Nakladni zavod Matice hrvatske), 1968, str. 31–32.

Lidija

*Prije, dok nisi za drugom čeznuo
i dok ti Kloe nije bila draža,
ime Lidije bilo je slavnije
nego Ilija, boginja Rimljanâ.* 5

Horacije

*Sada sam posve predan dragoj Kloi
što mi milo pjeva i na citri svira.
Za nju bih umro bez ikakva straha,
samo da usud njoj dade da živi.* 10

Lidija

*Za Kalaisa, sina Ornitova
ja sva izgaram, i on za me gori.
Rač'o bih za njegov i dvaput umrla,
samo da usud njemu dâ da živi.* 15

Horacije

*Ali, da stara povrati se ljubav
i da nas opet u tvrd jaram veže?
Da plavu Klou otjeram, i da mi
otvori vrata prezrena Lidija?* 20

Lidija

*Premda je onaj i od zvijezde ljepši,
ti nestalniji od laganog pluta
i od burnoga Jadrana naglij,
s tobom ću rado živjeti i mrijeti.*

Taj je prijevod rađen po suvremenim principima o prevođenju, i u njemu su prisutna dosadašnja dostignuća klasične filologije. Jedino što prevoditelj pripada onom smjeru, da tako kažem, prevoditelja koji smatraju da klasični metar nije prikladan za današnjeg čitatelja, te prevode u slobodnim stihovima, odnosno u stihovima koji postoje u našem pjesništvu, koji su više-manje kod nas „domaći“; u ovome slučaju to je jedanaesterac. Ne bih se upuštao u to koliko jedanaesterac odgovara glikonejsko-asklepijadskoj strofi. Već i po broju slogova (ako smijem uzeti broj slogova kao kriterij!) vidimo da dva jedanaesterca imaju 11+11, a glikonej i asklepijadej 8+12 slogova. Izgleda da se ta razlika od dva sloga može zanemariti.

Ostavio bih sada po strani jedanaesterce u ovome prijevodu i osvrnuo bih se na sam prijevod.

Već u 1. stihu Milićević dodaje riječ *nekad* koje nema u originalu. Time se zapravo u sadržajnom pogledu gotovo ništa i ne mijenja: tã u prve je dvije strofe opisana

sretna prošlost! Prevoditelj, dakle, pored vremenskoga veznika *dok* (u originalu *donec*) stavlja i vremenski prilog *nekad* (u značenju: „prije, u ranije vrijeme“) što bi otprilike odgovaralo latinskome olim. Isti je postupak primijenjen u 5. stihu, samo što je tamo vremenski prilog *prije* (lat. *prius*, *ante*, *antea*).

U 8. stihu riječi *Romana Ilija* Milićević opisuje kao: *Ilija, boginja Rimljanâ*.

U 9. stihu izostavljena je u prijevodu riječ *Thraessa*, a u 12. st. *animae* postaje *njoj*.

U stihu 13. izostavlja prevoditelj riječ *Turijca* (taj je stih u originalu 14), a u st. 14 (u originalu 13) latinski glagol *me torret* dolazi u prijevodu kao: *ja izgaram... on gori*.

U st. 16. prijevod mjesto *puero* ima *njemu*, a u st. 19. prebačen je glagol iz pasiva u aktiv (*excutitur* — *otjeram*). Taj pasiv, *excutitur* (zajedno s *reiectae* u 20. st.), kako je već prije zamijećeno,²³ naglašavanjem impersonalnosti, pokazuje unutrašnju opreku mladićevoj želji za skorim pomirenjem.

Što se tiče opkoračenja, u prijevodu ih ima svega dva: prvo je u st. 2–3, a drugo u st. 19–20.

Ukazao bih na još jedan element pjesme koji se donekle ostvaruje u prijevodu. To su anafore. Riječi *donec... donec* u prvoj i drugoj strofi Milićević pojačava (o čemu sam već govorio): prvi put prevodi *nekad dok*, a drugi put *prije dok*; Horacijevu pak anaforu *me... me* iz treće i četvrte strofe prevoditelj uopće nema, a anaforu *pro qua... pro quo*, također iz treće i četvrte strofe, ostvaruje ovako: *za nju... za Kalaisa... za njegov*.

Izgleda da je prevoditelj, kako bi dostigao na hrvatskome jeziku pjesničku vrijednost, svjesno žrtvovao neke elemente originala (npr. metar, pasiv, pa i anaforu). Od svih do sada spomenutih prijevoda, dajem prednost Milićevićevu.

Naredni je prijevod iz pera Dubravka Škiljana (rođ. 1949).²⁴

Razgovor ljubavnika

*Dok ti jedini bijah drag,
i dok bijeli ti vrat grlio nije još
nitko miliji nego ja,
blažen više no kralj perzijski bijah tad.*

²³ Vidi: V. Vratović, nav. djelo, str. 187.

²⁴ *Rimski cvjetovi*, Odabrao i preveo Dubravko Škiljan, Zagreb (Biblioteka Latina et Graeca — Libellus), 1985, str. 37, 39. i 41. Stihove sam označio brojevima.

'Dok još nè planū zà drugōm,
niti bolja u svēm òd mene Hloja bŕ,
kao Lidija znana svud
slavna više no rod Rimljana bijah tad.'

5

Sad je kraljica srca mog
Hloja: pjevati zna, iz citrē vabi zvuk;
za nju umrijet ću isti čas
da je, najdražu, zla meni poštedi kob.

10

'Sad nas oboje pali žar:
da, Kalaid je on, otmjenog Grka sin;
za njeg umrijet ću dvaput ja
da ga, ljubljenog, zla meni poštedi kob.'

15

Ako stari se vrati žar,
ako rastavljen par spregne u mjeden vez,
ako odbacim Hloju ja,
širom otvorim dom Lidiji izgnanoj?

20

'On je ljepši no zvijezda sjaj,
ti si nestalan sav, bješnji si nego val,
Mora jadranskog; ipak znaj:
s tobom život je lijep, lijepa je čak i smrt.'

To je jedini od svih spomenutih prijevoda koji je u metru originala, tj. u glikonejsko-asklepijadskoj strofi.

Već nakon prvoga čitanja možemo uočiti da je prijevod korektan. Manja su odstupanja od originala ova: U stihu 8. mjesto rimska Ilija čitamo: rod Rimljana; u trećoj je strofi izostavljeno da je Hloja Tračanka; u istoj su strofi riječi me nunc... regit parafrazirane: sad je kraljica srca mog. U stihu 14. Turijac Ornit postaje otmjeni Grk. Peta strofa nema pasiva (si excutitur postalo je: ako ja odbacim), također u prijevodu Hloja više nije plava. Poredba: tu levior cortice pretvorena je u: ti si nestalan sav, a željni konjunktivi prezenta futurskoga smisla iz 24. stiha (amem, obeam) postali su prezenti. Opkoračenja ima na dva mjesta (iako ne uvijek tamo gdje su u originalu, npr. st. 10–11: Sad je kraljica srca mog/Hloja).

Kako je ovaj prijevod prilično vjeran, sklon sam prihvatiti da je ono „izbacivanje“ rimske Ilije i Turijca Ornita, pa čak i poredbes lakši od pluta, urađeno zbog toga da bi pjesma bila razumljivija prosječnom čitatelju. Jer, opravdano je pretpostavljati da današnji čitatelj drugačije doživljava ovu pjesmu od Rimljanina Horacijeva vremena. S druge pak strane, anafora me... me zamijenjena je anaforam sad... sad, a anafora pro qua... pro quo prevedena je kao: za nju... za njegov.

Jedini ozbiljniji prigovor ovome prijevodu bio bi taj da je Škiljan preveo kitaru

kao citru. Iako i kitara i citra imaju zajedničko leksičko podrijetlo (od grč. *kithára*), danas se ta dva instrumenta i te kako razlikuju. (Dovoljno je pogledati bilo u koji glazbeni priručnik!) U istu je zabludu upao i Miličević, no kod njega sam bio skloniji da to okarakteriziram kao *licentiam poeticam*.

Od svih navedenih prijevoda u stihu, smatram da su najuspjeliji Miličević i Škiljanov. U pjesničkom pogledu, ako ga gledamo kao pjesmu, uspjeliji je Miličević: on je, da tako kažem, pjesničkiji; ali Škiljanov je prijevod vjerniji i on jedini može u potpunosti podnijeti usporedbu s originalom.

Zaključio bih konstatacijom da prijevod pjesme, ako želi biti vjeran svome originalu, mora biti u prozi. No, time se gubi njegova „pjesmotvorna“ komponenta. Ako prijevod pjesme želi biti pjesma, sa svim elementima koji ga pjesmom čine (auditivnim i vizualnim), nužno mora nešto od originala žrtvovati. Mjesto vjernog slijeda riječi, mjesto doslovnog prijevoda, važnije je da slijedi misao originala. Koliko je pri tome opravdano „posuvremenjivanje“, u našem primjeru parafraziranje, opisivanje pojedinih pjesničkih slika (npr. mjesto *Thurini filius Ornyti* reći *otmjenog Grka sin*, što je po smislu donekle i istoznačno), ovisi, izgleda, o našem stavu prema pjesmi, odnosno prema prijevodu. Osobno držim kako je potrebno učiniti mali napor i nastojati se zamisliti nad vremenom kada je pjesma nastala da bismo mogli shvatiti njezinu pjesničku bit. Svakako da je jednostavnije taj napor ne učiniti i pjesmu promatrati samo s današnjeg stajališta, bez potrebne vremenske distance. Ako je promatramo iz toga ugla, pjesmi pristupamo samo na osnovi neposrednog doživljaja, koji će nam pojednostavniti i prevoditelj izbacujući „nesuvremene“ pjesničke slike i „neprikladne“ poredbes. Ali, sve te pjesničke slike koje doživljavamo samo sa suvremenoga stajališta, promatrane sa stajališta rimskoga čitatelja dobivaju čvrstu unutrašnju vezu koja se temelji na ondašnjem pogledu na svijet. Slično je rekao i Goethe: „Den echten Dichter wird niemand kennen, als wer dessen Zeit kennt.“²⁵ Na koji od ta dva načina mi pjesmu dublje doživljavamo — pitanje je za sebe. Svaka-ko, prvi je jednostavniji, a drugi zahtijeva izvjestan napor.

Pogledamo li sve prijevode u stihu u našem primjeru, vidjet ćemo da su, s izuzetkom Škiljanova i, donekle, Miličevićeva, svi više ili manje parafraze. Škiljanov je, rekoh, najvjerniji, a Miličević je pjesnički najuspjeliji. Što se tiče poetskog dojma, izdvojio bih i prepjev Ivana Bunića. Zanimljivo je da od starijih prevoditelja jedni stavljaju natpis da je to prijevod (Đuro Hidža i Luko Bunić), a drugi to prešućuju (Miho Bunić i Ivan Bunić). Pa i odnos tih starijih prevoditelja prema originalu posve je drugačiji od današnjega. Vidjeli smo da oni broj Horacijevih stihova ili povećavaju (Miho Bunić, Ivan Bunić) ili smanjuju (Luko Bunić). Prijevod Đure Hidže, koji jedini od starijih prevoditelja zadržava 24 stiha kao i u originalu, zaostaje za prijevom

²⁵ „Pravoga će pjesnika upoznati samo onaj tko poznaje njegovo doba.“ J. W. Goethe: *Von Knebels Übersetzung des Lucrez*, u knjizi: Goethe, *Werke* (Hamburger Ausgabe), knj. 12, München, 1982, str. 306.

dom Ivana Bunića i važnost mu je uglavnom u tome što je Hidža prvi preveo cjelokupne Horacijeve lirske pjesme na hrvatski jezik, što je to prvi prijevod ne samo u nas nego i na jedan južnoslavenski jezik.²⁶

Domagoj Grečl

²⁶ Kako sam se Horacijevom pjesmom 3,9 toliko okupirao, nisam mogao a da ne „padnem u napast“ da je i sâm ne pokušam prevesti na hrvatski jezik. Koliko sam u tome uspio, neka drugi sude!

32

Lidiji

*Ja dok bio sam tebi drag
i dok nê bješe tvoj grlio bijeli vrat
mladić sretniji ðd mene,
bijah sretniji tad perzijski nego kralj.*

*‘Ti dok nê planû zà drugðm
i dok Lidiju još Hloja ne pòtisnû,
mnogo slavljena Lidija
bješe slavnija tad negoli ‘lija.’*

*Srcem vlada mi Tračanka
Hloja: ljubak joj glas, vješta je kitari;
zà njû nê mārîm umrijeti,
samo djevojka ta živa da ostane.*

*‘Žarom koji mu uzvraćam
plamti Ornitov sin, Tûrijac Kàlaid;
dvaput zà njeg bih umrla,
samo ljubljeni moj živ da mi ostane.’*

*Što da vrati se prijašnja
ljubav, jaram da tvrd opet nas sjedini,
plavu Hloju da otjeram,
vrata otvorim ja prezrenoj Lidiji?*

*‘Premda onaj od zvijezde je
ljepši, ðd pluta tî lakši i ðd bijesnòg
naprasitiji Jadrana,
voljna s tobom sam ja živjet i umrijeti.’*

5

10

15

20

VILLAE RUSTICAE ZADARSKO-BIOGRADSKOG
PODRUČJA

Uvod

Svaka ekspanzionistički orijentirana politika voljna je, ukoliko je konkretne okolnosti ne prisile na suprotno, i mirnim putem stjecati uporišta za utjecaj i vlast.

Kada govorimo o prodoru Rima u naše krajeve, u prvi mah nam se nameću epizode paljenja Delminija, raseljavanja Ardiiejaca, progona liburnskih gusara, te Tuditanovih ili Oktavijanovih ekspedicija. Uzmemo li u obzir i česte ustanke pokorenih plemena, onda nam se ne čini da je u našim krajevima Rim na miroljubiv način učvrstio svoje pozicije.

Međutim, osvajačka politika metropole nije se bazirala isključivo na maču i kaznenim ekspedicijama. Formiranjem punktova različitog municipaliteta Rim će steći važna uporišta za realizaciju vanjskopolitičkih i ekonomskih koncepcija. Forumi, tržnice, bazilike, terme ili kazališta, rađeni prema uzorima antičkih graditeljskih normi, spajali su gradove u jedinstven koncept antičke kulture.

Mirnim putem širile su se romanizatorske tendencije i u autohtonu seosku zajednicu. Pritom su ladanjske vile, o kojima će ovdje biti riječ, predstavljale sponu između tri međusobno prožete i ovisne strukture:

1. METROPOLE — startne točke rimske vojne, ekonomske i kulturne ekspanzije,
2. GRADA — spona između impulsa metropole i tradicija autohtonog sela i
3. SELA — najpodatnijeg medija za realizaciju funkcija rustičnih vila.

Definirajući pojam *villa rustica* moramo imati na umu dimenzije koje on u procesu nastajanja, organizacije i razvoja predstavlja, gledan kroz lokalne specifičnosti.

Po Varonu (kojeg će preuzeti mnogi klasični autori) vila je građevina izvan grada, neodvojivo povezana s obradivim zemljištem (*ager cum aedificio*) s kojim čini posjed (*fundus*).¹

Krajnje je jednostrana definicija Rostovceva koji vile tretira kao „poljoprivredna dobra koja zapošljavaju robovsku radnu snagu“, ne dotičući se složenih odnosa u strukturi gospodarstva kroz proces povijesnog razvoja.²

Po M. Suiću, izvornom značenju najbliži su nazivi *villaggio* i *villano* (*tal.* 1. „prost, neotesan“, 2. „seljak“), ili *salaš* (*njem. Meierhof, tal. fattoria* ili *fran. la ferma*).³

¹ MATIJAŠIĆ, 1985, str. 19.

² SUIĆ, 1976, str. 215–216.

³ MATIJAŠIĆ, 1985, str. 21–22.

33